

Jarosław Ławski

Uniwersytet w Białymstoku

Katedra Badań Filologicznych „Wschód – Zachód”

ORCID: 0000-0002-1167-5041

WILNO: POLSKOŚĆ, WIELOKULTUROWOŚĆ, MIT

1.

Monografia, do której lektury chciałbym Państwa zachęcić, powstała jako efekt wieloletniego projektu naukowego realizowanego od 2015 roku wspólnie w Wilnie i Białymstoku przez wileńską Akademię Edukacji kowieńskiego Uniwersytetu Witolda Wielkiego¹ oraz Katedrę Badań Filologicznych „Wschód–Zachód” z Wydziału Filologicznego Uniwersytetu w Białymstoku. Projekt „Bilingwizm w Europie Środkowo-Wschodniej. Literatura, język, kultura” zainicjowali prof. Andrzej Baranow (Wilno) i prof. Jarosław Ławski (Białystok). W ich przekonaniu bi- i polilingwizm na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej, w tym oczywiście Wielkiego Księstwa Litewskiego, miał charakter zjawiska nie tylko językowego, lecz przekładał się na ogromne sfery życia społecznego, w tym literackiego, artystycznego. Bilingwizm i polilingwizm kształtował mocniej, niż dotąd sądziliśmy, historię tych ziem, ich europejską i zarazem osobną, wschodnio- i środkowoeuropejską tożsamość. Stawał się on argumentem w sporach o etniczne samookreślenie mieszkańców, ich poczucie narodowej przynależności, w negocjacjach dotyczących się przyszłości owych społeczności, krain historycznych i państw powstających tu od XX wieku.

Punktem przecięcia wszelkich fenomenów – także sporów – związanych z dwu- i wielojęzycznością było naturalnie Wilno, w którym spotkały się żywioły litewskie, polskie, ruskie, żydowskie, białoruskie, niemieckie i wiele innych².

¹ Do roku 2018 była to placówka działająca w ramach Litewskiego Uniwersytetu Edukologicznego, który w tymże roku włączony został w struktury Uniwersytetu Witolda Wielkiego w Kownie. Wileńska Akademia Edukacji jest odtąd jego stołecznym oddziałem.

² Zob. *Wilno – Wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu kultur. Materiały I Międzynarodowej Konferencji, Białystok 21–24 IV 1989 w czterech tomach*, red. E. Feliksiak, Białystok

W 2023 roku przypadł jubileusz 700-lecia tego wspaniałego miasta, któremu postanowiliśmy poświęcić osobną część badań, zapraszając do współpracy czterdziestu naukowców z Polski, Litwy, Ukrainy, Wielkiej Brytanii, Tajwanu³.

Przegląd wyników badań upoważnia do stwierdzenia, iż badaczy zainteresowały nade wszystko literackie obrazy *Wilna* mające zawsze trwałe miejsce w literaturze polskiej. W mniejszym stopniu ujawniły się wątki litewskie, czyli prace pokazujące litewskie *Vilnius* (a nie polskie *Wilno*), będące zaakcentowaniem znaczenia grodu nad Wilią i Wilejką dla kultury litewskiej, jej XIX- i XX-wiecznego odrodzenia. Kontekstowo pojawiły się też głosy o Wilnie jako przestrzeni doświadczeń i mieście koegzystencji kultury żydowskiej, karańskiej, rosyjskiej czy białoruskiej.

Współczesne badania obrazu literackiego i kulturowego *Wilna* cechuje z jednej strony świadomość faktu, iż jest to m i t y z o w a n a przestrzeń polskości i litewskości pozostających ze sobą w oksymoronicznej relacji dialogu-sporu, konfliktu-pojednania. Z drugiej strony już od dawna zaznacza się tendencja do demistyfikacji, d e k o n s t r u k c j i przestrzeni miasta, deetniczacji zmytizowanych obrazów *Wilna* „narodowego” (Litwinów i Polaków), posunięta aż ku próbom budowy *ex post* utopijnych obrazów wielokulturowości, multietniczności, wieloreligijności miasta⁴.

Skonstatowana już dawno mityzacja i stosunkowo nowa, „nowoczesna”, utopijna w dążeniu do przekroczenia mitów dekonstrukcja prowadzą w konsekwencji do klinczu, pewnej s y t u a c j i p a t o w e j, naznaczonej i brakiem nowych rozstrzy-

1992; J. Ławski, *Wileńska Europa (spóźniona recenzja po latach)*, „Bibliotekarz Podlaski” 2015/1, s. 162–166; L. Breidis, *Vilnius. City of Strangers*, Vilnius 1993; T. Venclova, *Powrót do rodzinnej Europy, czyli Mickiewiczowska Litwa i Mickiewicz na Litwie*, [w:] tegoż, *Niezniszczalny rytm. Eseje o literaturze*, red. K. Bratkowska, Sejny 2002, s. 7–39; H. Minczeles, *Vilna, Wilno, Vilnius: la Jérusalem de Lituanie*, préf. de Léon Poliakov, Paris 1993; H. Seraja Szapszał, *Adam Mickiewicz w gościnie u Karaimów*, Wilno 1933; *Kulturtransfer in der Provinz: Wilna als Ort deutscher Kultur und Wissenschaft (1803–1832)*, Hg. von M. Bednarczuk, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2020.

³ Relacja z sesji: A. Baranow, J. Ławski, *Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Wilno wielokulturowe: Tradycja i nowoczesność. Sesja jubileuszowa na 700-lecie miasta Wilna”*. *Wilno 28–29 września 2023 r. Sprawozdanie*, „Bibliotekarz Podlaski” 4/2023, s. 383–392.

⁴ Zob. M. Kowerko-Urbańczyk, *Miasto sprzecznych odczytań*, [w:] tejże, *Wilno – Vilnius. Polskie i litewskie reprezentacje miasta po roku 1990*, Poznań 2026, s. 11–28; J. Ławski, *Mickiewiczowskie Wilno: miasto, symbol, mit*, [w:] tegoż, *Mickiewicz – mit – historia. Studia*, Białystok 2010, s. 277–297; T. Dalecka, *Kłopoty z tożsamością*, „Tygiel Kultury” 2006, nr 4/6, M. Niemojewski, *Imperatorski Uniwersytet Wileński a początki litewskiego odrodzenia narodowego*, [w:] *Romantyczność i filologia. Wileńskie kręgi Adama Mickiewicza. Studia*, red. A. Baranow, J. Ławski, Białystok – Vilnius 2014, s. 97–124; A. Kalėda, *Ieškant poetinės Vilniaus tapatybės = W poszukiwaniu poetyckiej tożsamości Wilna = In search of poetical identity of Vilnius*, Vilnius 2016; I. Fedorovič, K. Geben, *Konotacje Wilna w polskiej wersji książki Algisa Kalėdy „W poszukiwaniu poetyckiej tożsamości Wilna”* (2016), „Bibliotekarz Podlaski” 2/2019, s. 121–142.

gnięć czy propozycji interpretacyjnych, i swoistą tymczasowością. Ta faza kryzysowa uwyrażnia się zresztą od lat także w kulturze litewskiej, szukającej nowych dróg, tropów analitycznych, lecz i metodologicznych inspiracji mówienia i pisania o Wilnie.

Jak zawsze w sytuacji kryzysowej dobrym wyjściem jest powrót do źródeł, przypomnienie fundamentalnych faktów i aktów, poszukiwanie nowych dróg poznania, ale też nieznanych tekstów, artefaktów, odczytań. Taką drogę w przeważającej mierze obierają autorzy zgromadzonych w tomie studiów i szkiców, powracając zarówno do znanych wątków literackiej (polskiej i litewskiej) historii Wilna, jak i eksplorując nowe oraz pomijane tematy, źródła lub analizując przekazy najnowsze, powstające od 2001 roku.

2.

Częścią projektu badawczego była IV Międzynarodowa Konferencja Naukowa z cyklu „Bilingwizm w Europie Środkowo-Wschodniej. Literatura, język, kultura”, poświęcona w 2023 roku tematowi „Wilno wielokulturowe: tradycja i nowoczesność. Literatura – język – świadectwa historii. Sesja Jubileuszowa na 700-lecie miasta Wilna”. Odbyła się ona w dniach 28–29 września 2023 roku w Wilnie w siedzibie Akademii Edukacji VDU (ul. T. Ševcenkos 31). Otworzył ją zasłużony dla polsko-litewskich kontaktów literackich i filologicznych badacz – prof. Tadeusz Bujnicki. Badaczom zaproponowano podjęcie następujących tematów dotyczących miasta:

- Obraz Wilna w literaturze i sztuce. Aspekty interdyscyplinarne.
- Języki mieszkańców Wilna; ich zapisy w literaturze i sztuce.
- Wielokulturowość miasta i Wielkiego Księstwa Litewskiego: obrazy literackie, artystyczne, ujęcia językowe.
- Twórczość pisarzy z Wilna i Litwy w kontekście bilingwizmu i polilingwizmu.
- Podróżnicy ze wschodu i zachodu Europy w Wilnie – ich obraz miasta i ludzi.
- Przestrzenie mityczne i symboliczne Wilna w literaturze i sztuce.
- Malarstwo, rzeźba, muzyka, teatr, opera, film – ich literackie przedstawienia.
- Wilno i forma: rodzajowe i gatunkowe realizacje wizji miasta.
- Geopoetyka jako sposób ujęcia obrazu Wilna.
- Język pisarzy pogranicza polsko-litewskiego, polsko-bałtyckiego.
- Pogranicze litewsko-słowiańskie, bałtycko-słowiańskie w piśmiennictwie polskim i krajów bałtyckich⁵.

⁵ Cyt. za: *Program Konferencji Naukowe „Wilno wielokulturowe: tradycja i nowoczesność”*, Białystok – Vilnius 2023, red. J. Ławski, A. Baranow, oprac. graf. E. Frymus-Dąbrowska, Białystok 2023, s. 4.

Drugiego dnia Konferencji obrady przeniosły się do Muzeum Mickiewicza w Wilnie (ul. Bernardiną 11), badacze zwiedzili tę placówkę przed długotrwałym remontem (zaplanowanym do 2026 roku); zakończyli zaś obrady referatem plenerowym mgr Alicji Dzisiewicz *Tu Adam był szczęśliwy*, poświęconym wątkom, miejscom i tematom Mickiewiczowskim w krajobrazie kulturowym Wilna. Była to czwarta⁶ z cyklu „Bilingwizm w Europie Środkowo-Wschodniej” konferencja zorganizowana na Liwie – i, niestety, ostatnia w tej formule, choć, miejmy nadzieję, nie ostatnia w ogóle.

3.

Kiedy podsumowywaliśmy czwartą część projektu poświęconego kulturowym aspektom bi- i polilingwizmu w Wielkim Księstwie Litewskim, planowaliśmy za dwa lata kolejne spotkanie badaczy z tego cyklu. Niestety, los chciał inaczej: 5 listopada 2024 roku niespodziewanie zmarł prof. Andrzej Baranow (1959–2024)⁷, nasz przyjaciel, niestrudzony współorganizator sześciu Konferencji z lat 2015–2023, człowiek uosabiający swą biografią ideę wielokulturowości: jako Rosjanin z Kostromy, badacz litewski, komparatysta zgłębiający most/uskok pomiędzy kulturami polską, litewską i rosyjską, mieszkaniec Wilna.

Chciałbym, by tom był też rodzajem upamiętnienia Jego sylwetki, osobowości, podziękowaniem za pracę, jaką śp. prof. Andrzej Baranow włożył w organizację spotkań, redagowanie materiałów, nauczanie o świecie Wielkiego Księstwa Litewskiego. Nade wszystko śmierć odebrała nam dobrego, życzliwego Człowieka.

Pamięci śp. prof. Andrzeja Baranowa poświęcamy ten tom studiów.

Wyrazy szczerzej wdzięczności zechce przyjąć Pani doc. dr Halina Turkiewicz, Małżonka śp. prof. Baranowa, nieodłącznie towarzysząca nam przez lata w przy-

⁶ Poprzednie Konferencje:

- Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Dwujęzyczni pisarze polscy i litewscy. Zagadnienia bilingwizmu w kulturze polskiej i litewskiej. Literatura – kultura – język”. Wilno – Szetajnie, 8–9 2015 r. Organizatorzy: Litewski Uniwersytet Edukologiczny, UwB.
- II Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Dwujęzyczni pisarze litewscy i polscy XIX i XX wieku. Perspektywa komparatystyczna. W kręgu inspiracji Mickiewicza i Barańska”, Wilno – Onikszy 12–13 2017 roku. Organizatorzy: VDU, UwB, Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego w Białymstoku.
- III Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Bilingwizm w Europie Środkowo-Wschodniej. Literatura, język, kultura: Rodzina Miłoszów i inne rody pogranicza litewsko-polskiego”, Wilno 8–9 XI 2019 roku. Organizatorzy: UwB, Akademia Edukacji VDU, Książnica Podlaska.

⁷ Jego pogrzeb odbył się w podwileńskim Podbrzeziu 7 listopada 2024 r. Tego dnia odbywała się kolejna sesja polsko-litewska. Zob. J. Ławski, *Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Rola literatury najnowszej w kształtowaniu wzajemnego obrazu Litwinów i Polaków”, Wilno, 7–8 listopada 2024 r. Sprawozdanie*, „Bibliotekarz Podlaski” 4/2025.

gotowaniu spotkań, koordynacji badań, także jako referentka i interpretatorka najściślej związana przez miejsce urodzenia i pracy z Wileńszczyzną. Dziękuję Jej za ogromną pomoc w ustalaniu szczegółów biografii i drogi naukowej śp. Męża. Mam nadzieję, iż tom *Wilno. Literackie portrety miasta* to godne upamiętnienie Jego sylwetki, lecz także próba otwarcia nowych dróg badania fenomenu miasta, w którym przez stulecia tworzyli literaturę i sztukę jego mieszkańcy, także Polacy i Litwini.

EtK, 26 września 2025 r.

Bibliografia

- Baranow A., Ławski J., *Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Wilno wielokulturowe: Tradycja i nowoczesność. Sesja jubileuszowa na 700-lecie miasta Wilna”*, Wilno 28–29 września 2023 r. *Sprawozdanie*, „Bibliotekarz Podlaski” 4/2023, s. 383–392.
- Bilingwizm w Europie Środkowo-Wschodniej*, „Bibliotekarz Podlaski” 2019/2, 462 s.
- Breidis L., *Vilnius. City of Strangers*, Vilnius 1993.
- Janicka A., *Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Dwujęzyczni pisarze polscy i litewscy. Zagadnienia bilingwizmu w kulturze polskiej i litewskiej. Literatura – kultura – język”*, Wilno – Szetejnje 8–9 X 2015, „Bibliotekarz Podlaski” 2016/1, s. 301–305.
- Kulturtransfer in der Provinz: Wilna als Ort deutscher Kultur und Wissenschaft (1803–1832)*, Hg. von M. Bednarczuk, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2020.
- Minczeles H., *Vilna, Wilno, Vilnius: la Jérusalem de Lituanie*, préf. de L. Poliakov, Paris 1993.
- Program Konferencji Naukowej „Wilno wielokulturowe: Tradycja i nowoczesność”*. Białystok – Vilnius 2023, red. J. Ławski, A. Baranow, oprac. graf. E. Frymus-Dąbrowska, Białystok 2023, 16 s.
- Rodzina Miłoszów i rody pogranicza polsko-litewskiego*. *Studia*, red. A. Baranow, J. Ławski, A. Romanik, Białystok – Vilnius 2022, 546 s.
- Romantyczność i filologia. Wileńskie kręgi Adama Mickiewicza*. *Studia*, red. A. Baranow, J. Ławski, Białystok–Vilnius 2024, 402 s.
- Seraja Szapszał H., *Adam Mickiewicz w gościnie u Karaimów*, Wilno 1933.
- Wilno – Wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu kultur. Materiały I Międzynarodowej Konferencji*, Białystok 21–24 IV 1989 w czterech tomach, red. E. Feliksiak, Białystok 1992.
- Zagadnienia bilingwizmu*, pod red. Ł. Zabielskiego, Seria I: *Dwujęzyczni pisarze litewscy i polscy*, red. A. Baranow, J. Ławski, Białystok–Vilnius 2017, 619 s.

Jarosław Ławski

Department of Philological Studies “East – West”

University of Białystok

VILNIUS. POLISH AND MULTI-CULTURAL NATURE. THE MYTH.

Summary

The article is an introduction to the monograph: *Wilno. Literackie portrety miasta. Studia*. [*Vilnius. Literary Portraits of the City. Studies*]. It is the product of the academic project realised by the University of Białystok (Department of Philological Studies “East – West” in cooperation with the Vilnius Academy of Education being a branch of the Vytautas Magnus University in Kaunas (Lithuania)). The research conducted in the project was summarised at the International Academic Conference “Multi-cultural Vilnius. Tradition and modernity. Literature – language – testimonies of history. Jubilee session on the 700th anniversary of the City of Vilnius”. The Conference took place on the 28-29 September 2023. 35 researchers from Poland, Lithuania, Ukraine, Taiwan, and the UK participated in the project. The studies published in the volume were presented during the sessions.

Key words: Vilnius, multi-culturality, Polish identity, Lithuanian identity, mythologisation of the city, historic dispute.